

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Verlagen

Dwaallichten in de nacht

Verslag van

Dark Wisdom [Amsterdam, 6 april 2017]

SJEF HOUPPERMANS

KNAW en Stichting Breukvlakken organiseerden op 6 april 2017 onder de titel *Dark Wisdom* een symposium ter gelegenheid van honderd jaar Freud in Nederland. Deze bijeenkomst vond plaats in de sfeervolle zaal van de Koninklijke Industriële Groote Club aan de Dam in Amsterdam.

Om ook een internationaal publiek te bedienen werden de lezingen in het Engels gegeven. Dagvoorzitter was Don Linszen. Na inleidende woorden van Jan Swinkels als voorzitter van de Stichting Breukvlakken mochten we genieten van een tweegesprek tussen Leids hoogleraar Nederlandse literatuur Yra van Dijk en succesauteur Arnon Grunberg. Deze laatste heeft al bij menige gelegenheid blijk gegeven van zijn interesse in de psychoanalyse¹ en ook bij deze gelegenheid combineerde hij speels luchtige anekdotes en rake inzichten. De schrijver is, zoals dit bij meerdere kunstenaars het geval is (dit om 'menig' niet nogmaals te gebruiken; zie hierboven), op zoek naar specifieke invullingen van de tragische conditie van de mens. Dit vooral door te observeren en door het creëren van scènes, scenario's en relaties waarin zoals ook in overdrachtssituaties onbewust materiaal naar boven komt. De extrapolatie door verbeelding, het doortrekken van krachtlijnen, zo nodig en zo mogelijk tot in het absurde, de stimulerende en tegelijk relativerende inbreng van ironie en satire geven betekenis aan de vrijheid van een literair auteur tegenover een wetenschapper of een zorgverlener. Van Dijk, die

werkt aan een monografie over Grunberg, wist door scherpe en toch empathische vragen de schrijver knap te verleiden tot een persoonlijke invulling van psychische problematiek en maatschappelijk engagement. Met name over Grunbergs meest recente roman *Moedervlekken*, die zich grotendeels binnen het psychotherapeutische milieu afspeelt, werden interessante opmerkingen gemaakt. Zo werd de rol die schaamte kan spelen in relaties en in sociale positionering scherp neergezet.

De daaropvolgende reeks lezingen kon gevoeglijk onder de noemer *Dark Wisdom* ressorteren, omdat op diverse manieren de wetenschap van de duistere gebieden van de geest werd ingezet om de schaduwkanten, de perversiteiten en de misdadige inslag van de menselijke soort te fileren. De Duitse psychoanalyticus Werner Bohleber toverde uit zijn wankelmoedige usb-stick een betoog tevoorschijn over de krachten van uitsluiting in de moderne samenleving. Waar komt de grote aantrekkingskracht van populistische politieke stromingen vandaan? Kan de psychoanalyse mede een antwoord hierop geven? In nationalistische tendensen treffen we dan fantasieën over zuiverheid, over rivaliteit en eigenheid tegenover de Ander, evenals gedachten over organische eenheid en verlangens naar samensmelting. Daarop voortbordurend wordt het duidelijk hoe 'een narcistische identificatie' met een ideaalfiguur samen kan gaan met geweld, waarbij beide polen elkaar kunnen aanjagen.

Antonie Ladan kon hier goed bij aansluiten, ook vanuit zijn eigen publicaties over geweld en oorlog. *Het verlangen naar oorlog* vormde het middelpunt van zijn betoog. Dit verlangen wordt geboren als tegenkracht bij gevoelens van onmacht. Het besef van machteloosheid leidt tot een drang tot ver-

nietiging. Doorgaans wordt dit verlangen afgebogen naar minder schadelijke bezigheden als werk en sport, maar de voldoening blijft dan beperkt. Oorlog biedt een gelegitiemeerde opstap voor onze behoefte aan destructie en prikkelt als zodanig het verlangen. Bij de diverse oorlogen die woeden maakt dit een neutrale kijk op de realiteit bijzonder moeilijk.

Wouter Gomperts' titel luidde *Society and its perverted discontents*. Perversie, door Freud al als de keerzijde van neurose beschouwd, leeft zich uit in wat de neuroticus verdringt. Zo kan perversie licht werpen op processen die beschaving ondergraven. Er is volgens Gomperts bij perversie sprake van een splitsing tussen een zelfbeeld zonder hoop of toekomst, een leeg zelf, en een manisch opgetuigd idee van zelf en de werkelijkheid. Dit tweede aspect wordt massaal uitgebuit en in scene gezet door Donald Trump. Verachting van minderheden, verheerlijking van geld en weelde, gekoppeld aan verhalen die spotten met feitelijke waarheden, creëren een opgehemelde pseudo-werkelijkheid. Wie zich machteloos voelde kan hier zwelgen in eigenwaan.

Abraham De Swaan is vooral bekend vanwege zijn indringende sociale studies. Hier ging hij in op gedrag en mentaliteit van <massamoordenaars>. Welke factoren zijn van invloed op hun gedrag? In hoeverre is de situatie bepalend en waar zijn de politieke context of de persoonsstructuur belangrijk(er)? De psychoanalyse kan helpen te beseffen dat er vaak meerdere lagen op bewust én onbewust gebied meespelen. Dan kan blijken dat de daders problemen hebben met gezag en met morele normen en dat ze bovenal een gebrek vertonen aan empathie buiten hun eigen kleine leefkring. Mentalisatieprocessen kunnen licht werpen op deze complexe situaties.

Als laatste voerde Nel Draijer het woord. Zij ging in op een andere vorm van slijtingsverschijnselen. In onze maatschappij worden deze uitgelokt door de vele bedreigingen die op ons afkomen en existentiële precariteit met zich meebrengen. De wereld

wordt dan in goed en slecht verdeeld. Maar deze manier van tegenpolen uittekenen voedt het populisme en lokt discriminatie en geweld uit. De psychoanalyse leert ons dat een veilige hechting in de eerste levensjaren tot een persoonlijkheidsstructuur leidt die vanuit zelfbewustzijn en empathie weerstand bieden kan aan een antagonistische en gewelddadige wereldvisie.

In de discussies kwamen ook andere stemmen naar voren die de veelzijdigheid van het psychoanalytisch bedrijf onderstreepten en de dwarsverbanden met filosofie. Bij het discours over geweld zou het bijvoorbeeld vruchtbaar zijn de gezichtspunten van Michel Foucault en René Girard erbij te betrekken, zo werd geopperd. Darwinisten en datafreaks deden verder hun zegje, terwijl traumaverwerking ook de nodige (en noodzakelijke) aandacht kreeg. Zoals Rolien van Mechelen namens de Stichting Breukvlakken aankondigde staan ons (gelukkig?) dit jaar waarin honderd jaar Psychoanalyse in Nederland gevierd wordt nog heel wat goed gevulde feestdissen te wachten.

Noot

- 1 Zo nam hij in 2009 deel aan de studiedag van de Stichting Psychoanalyse en Cultuur waarvan de teksten gepubliceerd zijn in *Spreken, zwijgen ... schrijven — psychoanalyse en taal*, red. P. Verstraten, M. De Kesel en S. Houppermans, Garant, 2010. Het artikel van Grunberg heeft als titel *EXTASE* (pp. 49-62).